

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ РИНКІВ

Розглянуто існуючі підходи до побудови системи показників для оцінки стану фармацевтичних ринків; сформовано та деталізовано групи факторів зовнішнього середовища, які дозволяють провести аналіз тенденцій формування та розвитку регіональних фармацевтичних ринків; визначено особливості внутрірегіональної взаємодії на ринках фармацевтичної продукції; обґрунтовано необхідність створення регіональних фармацевтичних кластерів.

Ключові слова: регіональний фармацевтичний ринок, фактори розвитку фармацевтичного ринку, регіональний фармацевтичний кластер.

ANALYSIS OF TRENDS FOR FORMATION AND DEVELOPMENT OF REGIONAL PHARMACEUTICAL MARKETS

The existing approaches in domestic and foreign practice to the construction of a system of indicators for assessing the state of the pharmaceutical markets are considered. It is suggested to analyze the tendencies of formation and development of regional pharmaceutical markets by using four groups of environmental factors - demographic, economic, pharmaceutical and environmental; and it is substantiated that, depending on the level and depth of research, each of the indicators can be detailed. It is established that the modern regional pharmaceutical market as a complex social and economic system is characterized by cooperation and consolidation of four groups of participants (manufacturers and sellers of pharmaceutical products, research institutions that are engaged in the creation and introduction of new types of drugs, medical workers who develop treatment regimens and appoint medicines; end consumers of pharmaceutical products), the interaction between which may take different forms; In addition, the role of the state as a social guarantor and regulatory regulator of the market is important. It is proved that the use of public-private partnership tools and cluster forms of interaction is an important way of preserving the available resource potential of the pharmaceutical industry and its effective implementation. The ability to combine and meet the interests of different participants in the process of intra-regional interaction transforms pharmaceutical clusters into an integral part of the development of the regional pharmaceutical market. Having established that the formation of pharmaceutical clusters in the region should be preceded by a number of conditions, it was concluded that the use of motivational tools by regional authorities for the formation of territorial-sectoral associations was made.

Keywords: regional pharmaceutical market, factors of development of the pharmaceutical market, regional pharmaceutical cluster

Постановка проблеми. Регіональний фармацевтичний ринок є складною соціально-економічною системою, динамічний розвиток якої забезпечується, перш за все, за рахунок зростаючого попиту населення регіону на продукцію фармацевтичної галузі, і як наслідок, потребою у постійному вдосконаленні товарного асортименту. Формування фармацевтичного ринку відбувається, з однієї сторони, під впливом державної соціальної політики, яка спрямована на забезпечення населення доступними лікарськими засобами, з іншої, – завдяки прагненню фармацевтичних підприємств зберегти свої ринкові позиції в умовах високого рівня конкуренції із іноземними та вітчизняними виробниками фармацевтичної продукції. Саме тому у більшості країн світу регіональні фармацевтичні ринки демонструють порівняно вищі темпи зростання порівняно з іншими видами ринків, адже навіть за умови низької купівельної спроможності населення витрати на лікарські засоби та медичні препарати є суттєвою статтею сімейних видатків. Крім того, погоджуємось з Філатовою Ю.М., яка виділяє ще дві причини збільшення обсягів споживання на фармацевтичному ринку: загальне зростання рівня захворюваності, обумовлене погіршенням екологічної ситуації, прогресією хвороб та посиленням впливу техногенних факторів; тенденція «старіння населення» в індустріально розвинених країнах [1, с. 169].

Існує багато чинників, які впливають на обсяги споживання фармацевтичної продукції, і як наслідок, визначають тенденції формування та розвитку регіональних фармацевтичних ринків. Відсутність єдності серед вітчизняних та зарубіжних науковців щодо їх оцінки та визначення характеру впливу на поведінку суб'єктів ринку в процесі їх взаємодії обумовили вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання формування та розвитку регіональних фармацевтичних ринків були предметом вивчення таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: Баїмбетова О., Бушина Н., Горлов В., Дрьомова Н., Костріцина Я., Лопастейська Л., Махатова А., Репрінцева С., Філатова Ю, Щетко В., що знайшло відображення у наукових працях [1–9]. Відмінність підходів щодо формування системи показників для оцінки стану ринку та визначення тенденцій його розвитку обумовили проведення додаткових досліджень у цьому напрямку.

Мета статті полягає у аналізі тенденцій формування та розвитку регіональних фармацевтичних ринків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для оцінки стану регіональних фармацевтичних ринків вітчизняні та зарубіжні науковці пропонують використовувати різні системи показників, які в тій чи іншій мірі відображають соціальні, економічні, екологічні та інші аспекти діяльності економіки регіону, і суттєво впливають на розвиток ситуації на ринках збуту фармацевтичної продукції. Наприклад, Горлов В.В., проводячи оцінку фармацевтичного ринку Росії, прогнозує його подальший розвиток під впливом соціально-демографічних, технологічних, економічних та політичних факторів. Аналізуючи соціально-демографічну складову, науковець відмічає, що зростання доходів населення підвищує вимоги до якості медичних препаратів; крім того, в країні щороку збільшується кількість хворих людей та інвалідів. Необхідність врахування технологічних факторів при оцінці стану фармацевтичних ринків дослідник обґрунтовує важливістю переходу вітчизняних підприємств на нові стандарти якості. Щодо економічної складової, то зростання ВВП та економічна стабільність позитивно вплинуть на інвестиційний клімат країни та в кінцевому випадку обумовлять консолідацію всіх учасників фармацевтичного ринку. Нарешті, основним політичним фактором Горлов В.В. вважає фінансування регіональними програмами додаткового пільгового забезпечення, зокрема, таких категорій населення, як діти та вагітні [2, с. 26-27].

Філатова Ю.М., аналізуючи сучасний стан світового фармацевтичного ринку, відмічає, що споживання лікарських засобів перебуває в залежності від таких факторів, як: рівень розвитку медицини у різних країнах, організації та економічної спроможності систем охорони здоров'я, культурного і соціального середовища суспільства, активності виробників лікарських засобів на ринку, мислення і дій споживачів-пацієнтів [1, с. 167].

Лопастейська Л.Г., досліджуючи розвиток механізму регулювання фармацевтичного ринку в регіоні, розглядає дві групи факторів впливу – економіко-правові, у складі яких виділяє економічні і організаційно-нормативні, та медико-соціальні, які формуються з медичних та соціокультурних чинників. Науковець відмічає, що державний нагляд за фармацевтичною діяльністю здійснюється через безпосередній зв'язок з соціокультурними факторами, водночас рівень державного регулювання регіонального фармацевтичного ринку залежить від економічного розвитку країни, адже економіко-правові фактори визначають рівень проведення державної реєстрації, державних закупівель, сертифікації медичних препаратів, ліцензування фармацевтичної продукції [3, с. 24-25].

Дрьомова Н.Б., Бушина Н.С., досліджуючи вплив соціально-економічних факторів на розвиток потенціалу регіонального фармацевтичного ринку, аналізують 29 показників, які характеризують: демографічну ситуацію; рівень життя населення (визначає наявність платоспроможного попиту); рівень медичного обслуговування; стан здоров'я населення; доступність до фармацевтичної продукції; рівень економічного розвитку регіону [4, с. 781].

Загалом, проведений аналіз праць науковців показав, що дослідження тенденцій формування та розвитку регіональних фармацевтичних ринків проводиться шляхом виділення груп факторів впливу зовнішнього середовища, склад та кількість яких визначаються якістю проведеного дослідження. Без сумніву, враховуючи відкритість та високу динамічність формування фармацевтичного ринку в регіоні, даний аналіз є змістовним та дозволяє зробити висновки про рівень та напрями державного регулювання фармацевтичною галуззю; а визначення пріоритетних факторів дозволить виявити основні складові державної регіональної політики у сфері забезпечення населення лікарськими засобами. Проте варто констатувати, що зазвичай при проведенні аналізу науковці зустрічаються з певними обмеженнями, які пов'язані з відсутністю інтегрованої бази даних по регіональних фармацевтичних ринках. Труднощі виникають і при обробці даних, хоча, звичайно, застосування сучасних обчислювальних технологій дозволяє їх подолати та збільшити оперативність розрахунків. Виходячи з обумовленого, доцільним вважаємо проводити дослідження стану та тенденцій розвитку ринку не за всією сукупністю факторів (показників) одночасно, а поступово по групах, додаючи на кожному етапі дослідження найбільш значну для оцінки стану фармацевтичного ринку групу показників.

На нашу думку, проводячи аналіз тенденцій формування та розвитку регіональних фармацевтичних ринків, першочергово потрібно оцінювати вплив таких груп факторів: демографічні, економічні, медико-фармацевтичні та екологічні. Без сумніву, демографічні чинники відображають емісію регіональних фармацевтичних ринків, оскільки населення є основним споживачем фармацевтичної продукції. Про важливість демографічних тенденцій у формуванні світового попиту на лікарські засоби зазначається і в докладі «Global Outlook for Medicines Through 2018» компанії «IMS Institute for Healthcare Informatics», яка здійснила прогноз розвитку світового фармацевтичного ринку до 2018 року. На думку дослідників, зростання обсягів споживання ліків у розвинених країнах будуть стимулювати хронічні захворювання та хвороби, пов'язані зі старінням населення. Драйвером зростання на фармацевтичних ринках, що розвиваються, стане збільшення населення у поєднанні з покращенням доступу до медичної допомоги [5].

До основних індикаторів групи демографічних факторів пропонуємо віднести: питому вагу населення регіону у загальній чисельності населення країни; коефіцієнт природного приросту населення; коефіцієнт міграційного приросту; кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення; кількість інвалідів у розрахунку на 1000 населення; рівень захворюваності. На думку аналітиків, найбільш інтенсивним споживанням фармацевтичних препаратів характеризуються регіони з високою питомою вагою у загальній

чисельності населення, високими значеннями коефіцієнтів демографічного навантаження, високим рівнем захворюваності, тобто позитивна динаміка цих показників позитивно впливає на розвиток регіонального фармацевтичного ринку. Залежно від рівня складності дослідження кожен з показників може бути додатково деталізований. Наприклад, якщо досліджується ринок продажу певного виду медичних засобів чи препаратів, крім загального рівня захворюваності, доцільно проаналізувати континент хворих, які їх використовують, ступінь поширення хвороби, якість медичного обслуговування цієї категорії населення, забезпеченість населення фармацевтичними засобами чи препаратами цієї групи тощо.

Економічні фактори формують купівельну спроможність потенційних споживачів фармацевтичної продукції, та визначають їх поведінку на фармацевтичному ринку. Як показує практика, обсяг споживання ліків в Україні на сьогоднішній день визначається не стільки рівнем захворюваності населення та потребами системи охорони здоров'я в лікарських засобах, скільки доходами і купівельною спроможністю пацієнтів, тобто економічні чинники в ситуації, що склалася, мають більш сильний вплив на обсяги продажів на фармацевтичному ринку. Кострицина Я.В., проаналізувавши споживчу поведінку на фармацевтичному ринку Саратовської області (Росія), приходять трьох важливих висновків: по-перше, основними факторами вибору лікарських засобів є рекомендації лікаря та власний досвід, вибору аптеки – ціни на ліки та зручність розташування; по-друге, частота прийому ліків та обсяг бюджету, який виділяється на щомісячне придбання медикаментів, прямо залежать від самопочуття респондента; і по-третє, цінова доступність лікарських засобів прямо пропорційна доходу та обсягу їх споживання [6].

До основних індикаторів групи економічних факторів пропонуємо віднести: середньомісячна заробітна плата працівників; частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму; рівень безробіття; платні послуги на душу населення; грошові доходи на душу населення; грошові витрати на душу населення. Серед наведених показників тільки показники рівня безробіття та частки населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму негативно впливають на обсяг продажів на фармацевтичному ринку і є факторами-дестимуляторами. Всі інші аналізовані показники здійснюють позитивний вплив на рівень споживання фармацевтичних препаратів і можуть бути розглянуті в якості показників привабливості регіональних ринків збуту.

Регіональні ринки фармацевтичних препаратів представлені не тільки індивідуальними споживачами, але й організаціями-споживачами, до яких відносять лікувально-профілактичні, санаторно-курортні, шкільні та дошкільні установи, заклади соціального захисту, медичні науково-дослідні інститути тощо, тому при оцінці стану ринку також пропонуємо досліджувати вплив медико-фармацевтичних факторів. На відміну від населення, для яких пріоритетними є цінові критерії при виборі лікарських засобів, і їх вплив на формування збутової політики на фармацевтичному ринку полягає у придбанні вже готових ліків, організації та установи медичного спрямування мають змогу прийняти активну участь у розробці медичних препаратів, формуванні обсягів продажу на ринку, виборі пріоритетних для продажу видів ліків та ін. До основних індикаторів групи медико-фармацевтичних факторів можна віднести (у розрахунку на 10000 населення): кількість лікарів усіх спеціальностей; кількість середнього медичного персоналу; кількість лікарняних ліжок; кількість відвідувань за зміну амбулаторно-поліклінічних закладів; кількість будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів (дорослих і дітей); кількість аптек. У загальному, розглянуті фактори позитивно впливають на обсяги продажів на фармацевтичному ринку; крім того, залежно від рівня складності та напряму дослідження вони можуть бути більше деталізовані. Наприклад, проводячи діагностичний маркетинговий аналіз медичного персоналу, додатково вивчають рівень кваліфікації медичного персоналу, використовувани методику досліджень, схеми лікування тощо; при поглибленому дослідженні забезпеченості лікарняними ліжками можна проаналізувати їх кількість за видами хвороб та ін.; показник кількості аптек свідчить про доступність лікарських засобів для кінцевих споживачів.

Про важливість вивчення впливу екологічних факторів на формування регіонального фармацевтичного ринку неодноразово відмічалось у працях науковців, адже забруднення навколишнього середовища є одним з важливих чинників втрати здоров'я населенням. Наприклад, Репрінцева Є.В. у своєму дослідженні впливу факторів зовнішнього середовища на перспективи розвитку аптечних організацій справедливо відмічає, що несприятливе екологічне середовище є джерелом виникнення нових хвороби та розвитку нової патогенної мікрофлори (збудників хвороб) [7, с. 259]. Щетко В.А., аналізуючи тенденції розвитку світового ринку фармацевтичної продукції, зазначає, що негативний вплив екологічних факторів стимулює попит на нові лікарські засоби зміцнюючого та профілактичного призначення, причому зі зростанням рівня урбанізації, який обумовлює погіршення екологічної ситуації, попит на засоби імунного захисту населення від її негативного впливу буде зростати [8].

До основних індикаторів групи екологічних факторів пропонуємо віднести: викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення; викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту; утворення відходів у розрахунку на одну особу. Розглянуті показники відображають антропогенне забруднення атмосфери, яке надає найбільш негативний вплив на здоров'я населення. За потреби залежно від мети дослідження аналізують також обсяги скидання

забруднених стічних вод у природні водні об'єкти, що дозволяє оцінити стан водних ресурсів. До забруднених стічних вод відносяться, перш за все, промислові або комунальні стоки, які містять забруднюючі речовини в кількості, що перевищує гранично допустимі норми. Також, крім наведених вище базових показників, при дослідженні екологічної ситуації, що склалася в регіоні, проводять дослідження таких факторів, як стан земельних ресурсів, стан лісових ресурсів, показники природоохоронних заходів, обсяги екологічних інвестицій, показники якісних змін стану компонентів середовища в регіонах тощо.

Загалом, на нашу думку, аналіз впливу демографічних, економічних, медико-фармацевтичних та екологічних факторів дозволяє у повній мірі проаналізувати зовнішні тенденції формування регіональних фармацевтичних ринків. Водночас, як складна соціально-економічна система, регіональний фармацевтичний ринок характеризується кооперацією чотирьох груп учасників, зокрема: виробників та продавців фармацевтичної продукції; науково-дослідних установ, які займаються створенням та впровадженням нових видів ліків; медичних працівників, які розробляють схеми лікування та призначають ліки; кінцевих споживачів фармацевтичної продукції; крім того, важливою є роль держави як соціального гаранта та нормативного регулятора ринку. Їх взаємодія залежно від складу учасників та поставленої мети може набувати різних форм, а отримані результати безпосередньо впливають на тенденції розвитку ринку в цілому.

Погоджуємось з Махатовою А., що найбільш сильними факторами, які характеризують динамічність та стійкість фармацевтичного ринку, і визначають загальні умови його розвитку, є: процеси кооперації і консолідації в галузі, та розвинені конкурентні відносини між товаровиробниками [9, с. 184]. Про важливість поєднання кооперації та конкуренції в процесі взаємодії усіх учасників фармацевтичного ринку, а також про необхідність пошуку внутрішніх джерел його зростання неодноразово наголошувалось у працях і інших вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема [1, 3, 5, 9]. Погоджуємось з науковцями, що використання інструментів державно-приватного партнерства та кластерних форм взаємодії є важливим способом збереження наявного ресурсного потенціалу фармацевтичної галузі та ефективної його реалізації. Можливість поєднання та задоволення інтересів різних учасників в процесі внутрірегіональної взаємодії перетворює фармацевтичні кластери на невід'ємну складову розвитку регіонального фармацевтичного ринку. Без сумніву, формуванню фармацевтичних кластерів в регіоні повинні передувати ряд умов, наприклад, зосередження на певній території медичних навчальних чи наукових закладів, або ж провідних фармацевтичних підприємств, які в майбутньому стануть ядром чи ініціатором територіально-галузевого утворення. З іншої сторони, участь держави в особі регіональних органів влади у кластеротворчих процесах у фармацевтичній галузі обумовлює необхідність застосування мотиваційних інструментів для формування територіально-галузових об'єднань, оскільки в майбутньому вигоди від такого способу інтеграції отримує кожна з сторін. Тому було б помилковим стверджувати, що тенденції розвитку фармацевтичного ринку не пов'язані з поведінкою його учасників чи стратегією розвитку регіону в цілому. І оскільки поєднання процесів кооперації та конкуренції є невід'ємними елементами функціонування регіонального фармацевтичного ринку, створення фармацевтичних кластерів, на нашу думку, є дієвим інструментом задоволення інтересів всіх суб'єктів регіону.

Враховуючи, що на формування і розвиток фармацевтичних ринків значний вплив здійснює державна соціальна політика, на нашу думку, регіональні органи влади повинні активно використовувати інструменти кластерної політики з метою:

- формування необхідних умов для створення фармацевтичних кластерів;
- забезпечення ефективної підтримки кластерних проектів у фармацевтичній галузі;
- реалізації дієвої методичної, інформаційно-консультативної та освітньої підтримки створених фармацевтичних кластерів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Регіональний фармацевтичний ринок володіє властивими лише йому ознаками формування та розвитку, що обумовлене, перш за все, соціальною значимістю реалізованих товарів. Лікарські засоби та медичні препарати є невід'ємною частиною сімейних видатків, обсяги споживання яких залишаються порівняно незмінними при зменшенні купівельної спроможності споживачів. Саме цим обумовлені вищі темпи зростання регіональних фармацевтичних ринків у порівнянні з іншими видами ринків. Існує багато чинників, які впливають на обсяги споживання фармацевтичної продукції, і як наслідок, визначають тенденції формування та розвитку регіональних фармацевтичних ринків. У роботі до найбільш значимих груп факторів, які дозволяють проаналізувати стан регіональних фармацевтичних ринків, було віднесено: демографічні, економічні, медико-фармацевтичні та екологічні. Їх аналіз показав, що залежно від рівня та глибини дослідження склад показників може відрізнитись між собою. Об'єктивні процеси кооперації та консолідації, які спостерігаються у фармацевтичній галузі, обумовили використання інструментів державно-приватного партнерства, зокрема, кластерних технологій, для виявлення нових джерел конкурентних переваг. За результатами дослідження встановлено, що можливість поєднання та задоволення інтересів різних учасників в процесі внутрірегіональної взаємодії перетворює фармацевтичні кластери на невід'ємну складову розвитку регіонального фармацевтичного ринку.

Література

1. Филатова Ю.М. Современное состояние мирового фармацевтического рынка / Ю.М. Филатова // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2016. – № 1-1. – С. 167–175
2. Горлов В.В. Состояние фармацевтического рынка России и показатели эффективности производственной деятельности фармацевтических организаций / В.В. Горлов // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2013. – № 7. – С. 22–27.
3. Лопастейская Л.Г. Развитие механизма регулирования фармацевтического рынка в регионе / Л.Г. Лопастейская ; под науч. ред. В.В. Кузнецова. – Ульяновск : УлГТУ, 2014. – 158 с.
4. Дрёмова Н.Б. Исследование влияния социально-экономических факторов на развитие количественного потенциала регионального фармацевтического рынка / Н.Б. Дрёмова, Н.С. Бушина // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 12 (часть 4) – С. 779–783.
5. Баимбетова О. Прогноз развития мирового фармацевтического рынка до 2018 года [Электронный ресурс] / О. Баимбетова // Фармацевтическое обозрение Казахстана. – 28.05.2015. – Режим доступа : <https://www.pharm.reviews/analitika/item/42-prognoz-razvitiya-mirovogo-farmatsevticheskogo-rynka-do-2018-goda>
6. Кострицына Я.В. Потребительское поведение на фармацевтическом рынке [Электронный ресурс] / Я.В. Кострицына. – Режим доступа: <https://medconfer.com/node/5883>
7. Репринцева Е.В. О влиянии факторов внешней среды на перспективы развития аптечных организаций / Е.В. Репринцева // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2017. – № 2. – С. 258–262.
8. Щетко В.А. Тенденции развития мирового рынка фармацевтической продукции [Электронный ресурс] / В.А. Щетко // Журнал международного права и международных отношений. – 2014. – № 2. – Режим доступа : <http://www.evolutio.info/content/view/2259/235/>
9. Махатова А. Сравнительный анализ эффективности управления деятельностью фармацевтических компаний в Республике Казахстан / А. Махатова // Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан. – 2014. – № 1. – С. 183–190.

References

1. Filatova YU.M. Sovremennoe sostoyanie mirovogo farmacevticheskogo rynka / YU.M. Filatova // Izvestiya Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomicheskie i yuridicheskie nauki. – 2016. – № 1-1. – S. 167–175
2. Gorlov V.V. Sostoyanie farmacevticheskogo rynka Rossii i pokazateli ehffektivnosti proizvodstvennoj deyatel'nosti farmacevtichesk ih organizacij / V.V. Gorlov // Finansovaya analitika: problemy i resheniya. – 2013. – № 7. – S. 22–27.
3. Lopastejskaya L.G. Razvitie mekhanizma regulirovaniya farmacevticheskogo rynka v regione / L.G. Lopastejskaya ; pod nauch. red. V.V. Kuznecova. – Ul'yanovsk : UIGTU, 2014. – 158 s.
4. Dryomova N.B. Issledovanie vliyaniya social'no-ehkonomicheskikh faktorov na razvitie kolichestvennogo potenciala regional'nogo farmacevticheskogo rynka / N.B. Dryomova, N.S. Bushina // Fundamental'nye issledovaniya. – 2014. – № 12 (chast' 4) – S. 779–783.
5. Baimbetova O. Prognoz razvitiya mirovogo farmacevticheskogo rynka do 2018 goda [Elektronnyj resurs] / O. Baimbetova // Farmaceuticheskoe obozrenie Kazahstana. – 28.05.2015. – Rezhim dostupa : <https://www.pharm.reviews/analitika/item/42-prognoz-razvitiya-mirovogo-farmatsevticheskogo-rynka-do-2018-goda>
6. Kostritsyna YA.V. Potrebitel'skoe povedenie na farmacevticheskom rynke [Elektronnyj resurs] / YA.V. Kostritsyna. – Rezhim dostupa: <https://medconfer.com/node/5883>
7. Reprinceva E.V. O vliyanii faktorov vneshnej sredy na perspektivy razvitiya aptechnyh organizacij / E.V. Reprinceva // Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij. – 2017. – № 2. – S. 258–262.
8. SHCHetko V.A. Tendencii razvitiya mirovogo rynka farmacevticheskoy produkcii [EHlektronnyj resurs] / V.A. SHCHetko // ZHurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyh otnoshenij. – 2014. – № 2. – Rezhim dostupa : <http://www.evolutio.info/content/view/2259/235/>
9. Mahatova A. Sravnitel'nyj analiz ehffektivnosti upravleniya deyatel'nost'yu farmacevticheskikh kompanij v Respublike Kazahstan / A. Mahatova // Izvestiya Nacional'noj Akademii nauk Respubliki Kazahstan. – 2014. – № 1. – S. 183–190.

Рецензія/Peer review : 15.12.2017
Надрукована/Printed : 12.02.2018
Рецензент: д.е.н., проф. Благун І.С.